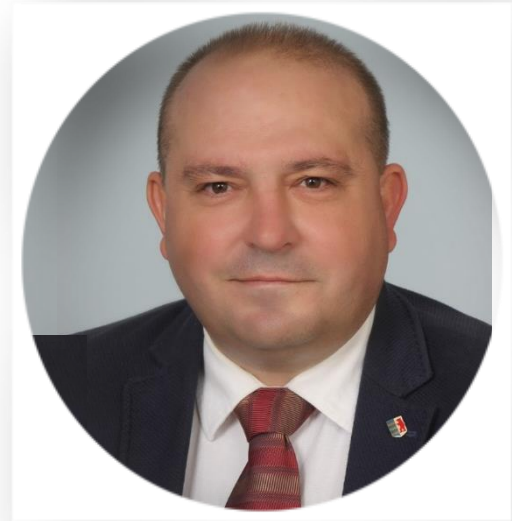

Михайло ЗАН,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри політології і державного
управління Ужгородського
національного університету,
краєзнавець, науковець, педагог

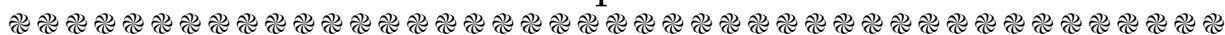
Наша європейська етнооїкумена: де проживають карпатські русини сьогодні?

Відомий американський та канадський учений-русиніст та історик-україніст карпаторусинського походження Павло Роберт Маґочій у своїй праці «*Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpat-ských Rusínov*» (Пряшів, 2016) констатує, що за приблизними підрахунками (на 2012 рік) в 11-ти країнах світу могли проживати понад 1,7 млн. карпатських русинів. Водночас дані переписів населення (без Канади та Австралії) на той час зафіксували понад 110 тис. осіб [8, s. 22]. Ця розбіжність засвідчує, що етнічна ідентичність карпатських русинів здебільшого проявляється як латентна (прихована), індіферентна (байдужа) та амбівалентна (поєднує декілька етноідентичностей). Поряд із природними асиміляційними процесами, вказана ситуація спричинена й тим, що етнонім «русин», за визначенням історика з Канади, уродженця Мукачева Ернеста Гейдела «є перенавантаженим тер-

міном – він несе в собі вже стільки сенсів, що його вживання починає втрачати сенс.

Доволі часто без знання контексту чи уподобань автора неможливо зрозуміти, у якому значенні він / вона вживає цей термін. І це не дивно, бо «русин» використовується для означення: 1) домодерної ідентичності українців; 2) східнослов'янського населення Речі Посполитої; 3) східнослов'янського населення Габсбурзької монархії; 4) національних меншин у міжвоєнній Чехословаччині, Польщі та Румунії; 5) східнослов'янської меншини на Балканах (т. зв. воеводинські русини); 6) тих, хто ідентифікують себе з проектом четвертої східнослов'янської національності» [1]. Окреслена багатоваріантність зрештою й породила безплідну дискусію, яка час від часу актуалізується у науковій та громадській сферах життя України.

У нашій розвідці для читачів «Карпатознавства» ми представимо етнодемографічний, етномовний та етногеографічний виміри карпаторусинської ідентичності. В першу чергу мова йтиме про 8 країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, де карпатські русини проживають компактно, зорганізовані в національно-культурні товариства й після 1989 року включилися у процес Третього карпаторусинського етнонаціонального ренесансу. Сподіваємось, що в наступних номерах «Карпатознавства» матимемо нагоду знайомитися із своєрідними «громадськими портфоліо карпатських русинів» від кожної держави, про яку йдеться нижче.

На відміну від інших держав Європи, в **Україні** карпатські русини визнаються субетнічною (етнографічною) групою українського етносу, своєрідною «меншістю у титульній нації» [4, с. 100]. Перший та останній на цей час перепис 2001 року в Україні зафіксував **10 183 осіб**, які задекларували етноідентичність «русин». Із цієї кількості в Закарпатській області карпатськими русинами себе визначили **10 090 осіб** (0,8 % населення області). Поряд із цим офіційна статистика зафіксувала в краї також 83-х гуцулів (загалом в Україні – 21 400 осіб), 25 бойків (по Україні – 131 осіб) та 3-х лемків (по Україні – 672 осіб). Серед карпаторусинів Закарпаття 6 724 осіб (66,6 %) назвали своєю рідною русинську мову; 3 115 осіб (30,8 %) назвали рідною українську, більше 2 % – інші мови (угорську, російську, румунську та словацьку).

Необхідно зауважити, що переважна більшість карпаторусинів Закарпаття (43 %) за даними перепису проживала у містах Ужгород та Мукачево; 30% мешкали в Свалявському районі [5, с. 62–70]. У свою чергу серед населених пунктів, де перепис зафіксував карпатських русинів, виділяються села Ганьковиця (90,54 % населення), Нелпіно (22,34 %), Сасівка (21,81 %), Ромочевія (20,36 %), Жборівці (4,18 %), Коноплівці/Кендерешів (2,18 %) [2, с. 219].

На наш погляд, ймовірна чисельність карпатських русинів на Закарпатті, яку наводить у своїй праці Павло Роберт Магочій (853 тис. осіб) [8, с. 22], виступає скоріш етноісторичною гіпотезою, а ніж сучасною етнодемографічною реалією. Вона не враховує той факт, що молоде та середнє за віком покоління внаслідок асиміляційних процесів як правило ототожнює себе з українською етнічною спільнотою, паралельно використовуючи при цьому й регіональну самоназву «закарпатці».

Ареалом компактного проживання карпатських русинів у **Словацькій Республіці** є переважно Пряшівський (райони/окреси Меджилабірці, Свидник, Снина, Стара Любовня, Гуменне, Бардейов) та Кошицький (райони/окреси Собранці та Михай-

лівці) самоврядні краї. Впродовж останніх років чисельність осіб, які визначають карпаторусинську етноідентичність під час переписів динамічно зростала. Зокрема, в 1991 році русинами себе записали 17 197 осіб (0,7 %), у 2001 році – 24 201 осіб (0,4 %), а в 2011 році – 33 482 осіб (0,6 %) [3, с. 544].

Останній перепис населення Словаччини 2021 року, який враховував дві етноідентичності особи показав, що за першою ідентичністю русинами себе назвали 23 746 осіб (0,44 %), а за другою ідентичністю – 39 810 осіб (13 % серед тих, хто вказав другу етноідентичність) [10; 13]. Таким чином, якщо рахувати ці показники разом, виходить **63 556 осіб**, які репрезентують русинську етноідентичність у Словацькій Республіці. Поряд із цим русинську мову як рідну назвали 38 679 осіб (7,71 %) [11]. Серед усього населення Словаччини 218 235 чол. (4 %) є греко-католиками та 50 677 осіб (0,93 %) православними [12]. Ймовірно, як припускає П.Р. Магочій, принаймні половина (130 тис. осіб), які є вірниками цих конфесій, мають русинське етнічне походження [8, с. 22].

Карпаторусинська етноідентичність у **Чеській Республіці** на сучасному етапі поширена у м. Прага, Середньочеському, Південноморавському і Моравсько-Сілезькому краях. У 1991 році русинами себе визнавали 1 926 осіб, у 2001 році – 1 106 осіб, у 2021 році – 608 осіб. Поряд із цим останній перепис у Чеській Республіці дозволяв ідентифікуватися у двох етно-комбінаціях. Відтак 1 296 осіб себе також назвали русинами поряд із іншими етноідентичностями. Зокрема, русинську+словацьку етноідентичності вказали 444 особи; русинську + українську – 360 чол.; русинську + російську – 9 осіб; русинську + сілезьку – 6 осіб; русинську + сербську – 1 особа;

русинську + інші етнічності – 5 осіб. З іншого боку, чеську + русинську етноідентичності назвали 382 осіб. Інші етно-комбінації виглядають наступним чином: моравська + русинська (37 осіб), угорська + русинська (25 осіб), чехословацька + русинська (11 осіб), європейська + русинська (5 осіб), хорватська + русинська (3 особи), польська + русинська та німецька + русинська (по 2 особи), литовська + русинська, румунська + русинська, молдавська + русинська та британська + русинська (по 1 особі) [18]. Таким чином, у сукупності **1 904 чол.** у Чеській Республіці мають відношення до карпаторусинської етноідентичності [15]. Водночас, на думку Павла Роберта Магочія, у Чехії до карпатських русинів евентуально можна віднести 10 тисяч осіб [8, s. 22].

Необхідно зауважити, що в Республіці Польщі карпаторусинська етноідентичність маніфестується у контексті життєдіяльності етнічної громади лемків. Її самовизначення дискусійне: є особи, які вважають себе одночасно лемками та русинами, другі – лемками й українцями, а треті наголошують на окремішності лемків як етнічною групи.

Власне тому на державному законодавчому рівні на відміну від українців, які в Польщі визнані національною меншиною, лемки (поряд із ромами, татарами та караїмами) вважаються етнічною меншиною. Перепис населення 2011 року зафіксував 10 531 осіб лемківської етнічності. При цьому як першу етноідентичність вказали 7 086 осіб (в тому числі як єдину 5 612 осіб); як другу – 3 445 осіб; паралельно з цими показниками 3 621 осіб вказали польську етноідентичність [3, с. 541]. Останній

перепис населення 2021 року (офіційні дані оприлюднені лише 28 вересня 2023 року – *Авт.*) засвідчив, що чисельність лемків збільшилася й склала **13 607 осіб**. Із цього числа як першу етноідентичність вказали 9 226 осіб (в тому числі як єдину 7 346 чол.); як другу – 4 381 осіб; паралельно з вказаними даними 5 149 осіб засвідчили свою належність до польської етнічної спільноти. В адміністративно-територіальному плані лемки проживають переважно у Нижньосілезькому, Малопольському, Любуському, Мазовецькому та Підкарпатському воєводствах Польщі.

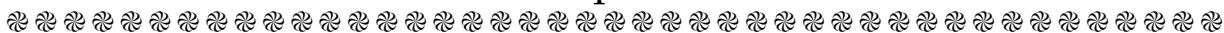
Прикметно, що лемківську/lemkowski як рідну мову (мову домашніх контактів) назвали 6 147 осіб., а руську/ruski мову – 2 297 осіб. Для порівняння: у Польщі зафіксовано 55 104 осіб, для яких рідною є українська/ukraiński мова (загалом етнічних українців – 82 440 осіб) та 63 271 особа – російська/rosyjski (водночас етнічних росіян налічується 15 994 особи). Доречно також вказати, що вірниками православної церкви в Польщі є 151 648 осіб, греко-католиками (католиками візантійсько-українського обряду) – 33 209 осіб [17]. Павло Роберт Магочій у своїй праці вказує про ймовірну присутність 30 тис. карпатських русинів у Республіці Польщі [8, s. 22].

Чисельність осіб, які ідентифікувалися карпатськими русинами в Угорщині впродовж останніх років збільшувалася. Якщо в 2001 році русинами себе записали 2 079 осіб, то в 2011 році – 3 882 особи, а в 2022 році – **7 111 осіб** [9; 16]. Прикметно, що в праці Павла Роберта Магочія зустрічаємо цифру 6 тис. потенційних репрезентантів карпаторусинської етноідентичності в Угорщині [8, s. 22].

Поряд із цим чисельність тих, хто вважав своєю рідною русинську мову в Угорщині варіювалася наступним чином: у 2001 році – 1 113 особи; 2011 року – 999 осіб; 2022 року – 1 981 особа (водночас русинською мовою користуються в колі родини та серед друзів 2 382 осіб). Греко-католиками, серед яких багато осіб із карпаторусинськими етнічними коріннями, в Угорщині за переписом 2022 року є 165 135 осіб, а православними – 15 578 осіб. Переважна більшість карпаторусинів Угорщини проживає в м. Будапешт та областях/медье Боршод-Абов-Земплин, Саболч-Сатмар-Берег та Пешт [16].

Подібно до Угорщини кількість представників карпаторусинської етнічності у **Румунії** за останній час динамічно зростала. В 2001 році під час перепису русинами ідентифікувалися 257 осіб, у 2011

році – 548 осіб, у 2021 році – **834 особи**. Вони проживають переважно в повітах/жудецах Марамуреш, Арад, Гунедоара та Сучава.

Серед осіб, які себе ідентифікували русинами в Румунії, русинську мову в якості рідної назвали 545 чол. Водночас 179 русинів рідною вказали румун-

ську мову; 80 осіб – українську; по 7 осіб – відповідно угорську та російську мови. Поряд із цим рідною мовою русинська бесіда є для 10-ти етнічних румунів, 15-ти українців та 22-х росіян-липован (старообрядців). Вірниками греко-католиками, серед яких

ементально можуть бути й карпаторусини, є 115 457 осіб [14]. Зауважимо, що Павло Роберт Магочій вказує про ймовірну присутність 35 тис. карпатських русинів у Румунії, територіально пов'язуючи їх з історичним регіоном Мараморощини [8, s. 22].

Нашадки найдавнішої карпаторусинської діаспори, так звані паннонські русини або руснаки переважно проживають в Південно-Бацькому, Західно-Бацькому та Сремському округах автономного краю Воеводина **Республіки Сербії**. Вони є жителями міст (Новий Сад, Вербас, Кула, Шид та ін.) та сіл (Руський Керестур, Коцур, Дюрдьов та ін.) цього регіону. Варто зауважити, що чисельність русинської етнічної громади в Сербії впродовж останнього періоду йде на спад. Так, у 1991 році по країні загалом нараховувалося 18 052 русинів, у 2002 році – 15 905 осіб, у 2011 році – 14 246 осіб, а в 2022 році –

11 483 особи [6, с. 12]. З точки зору Павла Роберта Магочія, у Республіці Сербія до карпатських русинів ементально можна віднести 20 тис. осіб [8, s. 22].

Етнічна громада карпатських русинів проживає також у межах історичної області Славонія на сході **Республіки Хорватії**. Вони компактно зосереджені в селах Петровці та Миклушевці а також у м. Вуковар, селах Богданівці та Томпоевці Вуковарсько-Сремської жупанії. Чисельність русинів Хорватії також скорочується: в 2001 році їх налічувалося 2 337 осіб, у 2011 році – 1 936 осіб, у 2021 році – **1 343 особи**. Подібну тенденцію спостерігаємо також у мовній ідентифікації. Зокрема, в 2001 році 1 828 осіб вважали своєю материнською мовою русинську бесіду, в 2011 році таких було вже 1 472 особи, а в 2021 році – 1 011 осіб [7, s. 11, 13]. Павло Роберт Магочій констатує, що в Республіці Хорватії проживає за приблизними даними 5 тисяч карпатських русинів [8, s. 22].

Таким чином, якщо сумувати всі числові показники у названих вище державах виходить **110 021 особа**, що за умов демократичного європейського підходу дозволяє відносити карпатських русинів до типу мікроетносів сучасної Європи. Зокрема, значно меншими за чисельністю є лужичани, романші, ладини, санмаринці, монегаски, корнці, менці тощо. Очевидно, загальна кількість карпаторусинів зростає за умов проведення прозорого перепису населення на Закарпатті.

Так чи інакше, на сучасному етапі в середовищі карпатських русинів відбуваються діаметрально протилежні тенденції. З одного боку, з процесом інтеграції до титульних націй проходить мовна та культурна асиміляція. З іншого, спостерігаємо загадковий ефект Третього карпаторусинського ренесансу 1990-х років, що проявляється в паростках зацікавлення багатьма людьми історією, культурою і традиціями карпатських русинів, специфікою русинської бесіди, її говіркми тощо. Радує й те, що подібний інтерес проявляють молоді люди, не «зашорені» тоталітарним мисленням і одновимірністю «правильних» положень примордіалістських доктрин у форматі етнонаціоналізму.

Джерела:

1. Гийдел Е. Виправляння: зауваги на маргінесах статті В.І. Фенича. *Закарпаття онлайн Beta*. Дата оновлення: 18.10.2016. URL: <http://zakarpattia.net.ua/Blogs/162226-Vpravliannia-i-Vypravliannia> (дата звернення: 02.05.2024).
2. Дегтеренко А. Політизація етнічності на прикладі «русинського питання» в Україні. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 104 (1). С. 219–224.
3. Зан М. Розділ 15. Інституційний дизайн етнополітики й політичне представництво міноритарних етнічних груп у країнах Центральної та Східної Європи (національні case studies Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорщини та Румунії). *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія* / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендъел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нецаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 539–600.
4. Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації: монографія. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. 164 с.
5. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. Відп. за вип. Н.С. Власенко, Л.М. Стельмах. К.: Державний комітет статистики України, 2003. 245 с.
6. Становништво. Национална припадност: подаци по општинама и градовима = Population. Ethnicity: data by municipalities and cities / [одговара Миладин Ковачевић; превод Весна Аралица; картограф Милутин Раденковић]. Београд: Републички завод за статистику, 2023. 119, [15] стр.: геогр. карте, табеле, обрасци; 30 cm. (Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године = 2022 Census of Population, Households and Dwellings). URL: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/PdfE/G20234001.pdf> (дата звернення: 03.05.2024).
7. Državni zavod za statistiku / Croatian Bureau of statistics. Popis'21. Konačni rezultati. 22 rujna 2022. 16 s. URL: https://dzs.gov.hr/UserDocsImages/Popis%202021/PDF/Popis_2021_konacni_rezultati.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
8. Magocsi P.R. Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov. Prešov: Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, 2016. 596 s., 34 maps, 6 tables, 144 illustrations.
9. Népszámlálás 2011. Spisanya obyvateľstva 2011. *Országos Ruszin Önkormányzat – Вседержавное Русинське Самосправованя*. URL: <http://www.rusyn.hu/ru/серао-сао/-2011> (дата звернення: 03.05.2024).
10. Počet obyvateľov podľa ďalšej národnosti v SR k 1. 1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-dalsej-narodnosti/SR/SK0/SR> (дата звернення: 22.12.2022).
11. Počet obyvateľov podľa materinského jazyka v SR k 1. 1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-materinskeho-jazyka/SR/SK0/SR> (дата звернення: 02.05.2024).
12. Počet obyvateľov podľa náboženského vyznania v SR k 1. 1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-nabozenskeho-vyznania/SR/SK0/SR> (дата звернення: 02.05.2024).
13. Počet obyvateľov podľa národnosti v SR k 1. 1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/SR/SK0/SR> (дата звернення: 22.12.2022).
14. Recensământul Populației și Locuitorilor, runda 2021 – date provizorii în profil teritorial. Anexa date. *Institutul Național de Statistică*. URL: <https://insse.ro/cms/ro/content/recens%C4%83m%C3%A2ntul-popula%C8%9Biei-%C8%99i-locuini%C8%9Belor-runda-2021-date-provizorii-%C3%AEn-profil-teritorial> (дата звернення: 03.05.2024).
15. Rusínská národnostní menšina. *Vláda České republiky*. URL: <https://vlada.gov.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/rusinska-narodnostni-mensina-16151/#> (дата звернення: 03.05.2024).
16. Táblázatok Excel-formátumban. Visszatekintő adatok. 1.1.6. Nemzetiség, anyanyelv. 1.1.7. Vallás. *Népszámlálás 2022*. URL: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/statikus-tablak> (дата звернення: 03.05.2024).
17. Tablice z ostatecznymi danymi w zakresie przynależności narodowo-etnicznej, języka używanego w domu oraz przynależności do wyznania religijnego. *Główny Urząd Statystyczny*. URL: <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/tablice-z-ostatecznymi-danymi-w-zakresie-przynaloznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-uzywanego-w-domu-oraz-przynaloznosci-do-wyznania-religijnego,10,1.html> (дата звернення: 03.05.2024).
18. Zveřejnění výsledků. Výsledky. Témata. Obyvatelstvo. Národnost. Ke stažení. Obyvatelstvo podle národností a kombinací národností v roce 2021. Obyvatelstvo podle národnosti a krajů v roce 2021 (včetně dvou národností). *Sčítání 2021*. URL: <https://scitani.gov.cz/narodnost#null> (дата звернення: 02.05.2024).